

próbáját. Bizonyos értelemben az utolsó ilyen közös akció volt, ha úgy tetszik, a Monoron megkezdett folyamat lezárása. Egyike volt az azoknak a helyzeteknek, amikor még ez az értelmiség valóban platformot tudott kialakítani a maga számára. A másik közvetlen kiváltó ok nagy valószínűséggel az volt, hogy létezett már egy programadó szövege a reformközgazdászoknak, a *Fordulat és reform*, és ha tetszik, egy laza társulata is. S ekkor már megjelent, és részben problémát is okozott az ellenzéki csoportok között, a demokratikus ellenzék programadó írása a Beszélőben. Ez volt a *Társadalmi szerződés*. Nyilvánvaló volt, hogy az önmeghatározás, amiről itt többen is szölk, teljesen érthető szükségletté vált azoknak – és most kéne eszméletlenül meghatározni, hogy kiknek is, de hát erre az itt ülő demokrata fórumos barátaim inkább hivatottak – mondjuk az akkori kifejezéssel élve, népben-nemzetben gondolkodó íróktól a legkülönbözőbb társadalmi szerepet elvállaló értelmiségiekig, akik úgy vélték, itt az ideje, hogy megfogalmazzák a maguk programját. Ha másképp nem, legalább egy akció formájában. En úgy vélem, hogy ez a pont, amikor nemcsak Pozsgay Imre kezdett el a másként cselekvés útjára lépni, hanem ez az első mozgalom – és ennyiben ez valóban fordulópont –, amely nyilvánosság előtt, részben a lakiteleki sátor alatt, részben később a Jurta Színházban lehetővé tette, hogy immár nemcsak valami titkos rejtkehelyen, hanem a nyilvánosság előtt is vállalhassa valaki az ellenzéki vagy féllenzéki nézetét. Ez egy nagyon fontos előzmény, hogy voltak már más programok, és joggal érezhette úgy ez a népben-nemzetben gondolkodó értelmiség, hogy valamit most neki is mondania kell. És ezt Lakiteleken próbálta kimondani, jól-rosszul. Ez nagyon jelentős tett, mert ezáltal megteremtette egy nyilvános mozgalom alapját.

Rózsa Péter: Ugyanakkor feladta a leckét, mert hiszen nagyon kínosan és precízen ügyelt arra, hogy abszolút az alkotmányosság keretein belül szerveződjék meg a mozgalom.

Lezsák Sándor: Az én eseménynaptáram szerint a hetvenes évek végétől sok-sok helyen szerveződtek az országban a szabadságnak ama bizonyos kis körei. Mindez forrása a lakiteleki találkozónak. Gondolok itt író-olvasó találkozókra, gondolkodok itt arra, hogy a Balczó-filmet négy-öt százszor vetítik az országban, egy-egy előadás után több százan hallgatják meg Kósa Ferencet, Balczó Andrást, és felszínre kerülnek olyan vitatémák, melyek aztán munkahelyen és másutt tovább gondolhatók. Szervezkedik a másik Magyarországon. A hetvenes évek végén, 1979 májusában fiatal írók találkoztak Lakiteleken, százhuszan. Korszerű nemzeti önismeretről tanácskoztunk: Illyés Gyulával, Csoóri Sándorral, sok-sok barátunkkal, olyanokkal is, akik később ott voltak a 87-es lakiteleki találkozón. Előzmény az a bizonyos antológia-est is, ahol több száz ember előtt tizennégy költő lép fel, s tulajdonképpen az emberek gondolkodását szervezi tovább. Előzmény az a sok kis baráti kör, folyóiratok mellett szerveződő műhely, amelyik nyilván nem tetszik a hivatalos Magyarországnak. Tehát van egy nagy-nagy mozgás. E mozgásból szeretünk volna egy mozgalmat, ami aztán politikai erővé válik, és teszi a maga dolgát. En ezeket is a lakiteleki találkozó előzményeihez sorolom, természetesen a Vásárhelyi Miklós által említett monori találkozót és más egyebeket is.

Rózsa Péter: Hány lakiteleki találkozó volt akkor tulajdonképpen?

Lezsák Sándor: 1987. szeptember 27-ig számos lakiteleki találkozó volt. Esztendő múltán, 1988. szeptember 3-án jelentette be a Magyar Demokrata Fórum, hogy megalakul. Illetve már 1987. szeptember 27-én megalakult, de még fórumként működve, tanácskozásokat szervezte. Nem volt tagsága, csak szervezői voltunk.

1988. szeptember 3-án pedig már politikai programmal, alapszabállyal lépett föl, amelyben már ott voltak a pártelemek is, hiszen az alapszabály kimondta, hogy képviselőket akar állítani a parlamenti és a helyhatósági választásokon is. 1988. szeptember végén és egész októberben újra fölállítottuk hétvégeken az udvaron a sátrat, és szervezkedtünk. Meghívtuk Észak-Dunántúlról, az alföldi megyékből, az ország más megyéiből és Budapestről azokat a barátainkat, akik például ezeken az író-olvasó találkozókon szervezkedtek. Népművelőket, pedagógusokat, orvosokat, közgazdászokat. Ez lett aztán a Magyar Demokrata Fórum előképe.

Rózsa Péter: Úgy is mondják, hogy a Magyar Demokrata Fórum mint szerveződő mozgalom Lezsák Sándor portáján lakott... Nem tartozik-e az előzmények közé a Bibó- emlékkönyv összeállítása? Amelyben, ha akarnánk, a leg-

meg az identitáskeresés és az identitásra való rátalálás az egyes csoportokon belül.

Rózsa Péter: Kétségtelen, hogy Lakiteleki fordulópont, több tekintetben. Egyrészt az önmeghatározásban és a Fórum gondolatának, illetve a mozgalom létrejöttének a tekintetében. Fordulópont viszont abban is, hogy ez az esemény választóvonal az eddig tulajdonképpen koalícióban működő ellenzék életében. Kétségtelen, hogy a demokratikus ellenzék és a Fórumban tömörülő ellenzék kettéválk. Az is kétségtelen, hogy ez a kettéválás most így, utólag, a két párt viszonyát tekintve – ami persze nyilván a hatalomra kerülés pillanatától kezdve egészen a mai napig sok tekintetben erősödött keménnyé is vált, és kemény a mai napig is a Parlamentben – mintha már akkor meghatározta volna a viszonyukat. Ez egy kívülről és nagyon naiv kérdés: jól látja-e egy kívülről

rosszabb vagy legjobb indulattal kutatva sem lehetne eszméi, ideológiai vagy egyéb ellentétet találni a résztvevők között. Tekinthe-e ez is egy olyan pillanatnak, amikor az ellenzék még teljes koalíciót alkot?

Vásárhelyi Miklós: Igen, úgy van, ez az első. Nagyon sok minden van még, ahogy egyébként Lezsák barátom is említette, amit egy kronológiába fel kell venni. En talán annyit tenék csak hozzá, hogy és elismerem – azt hiszem, Lengyel László javított ki –, hogy 1987-re már a helyzet is megértett arra, hogy az ellenzéken belül saját identitása alakuljon ki a különböző csoportoknak. Ebből a szempontból a lakiteleki találkozó valóban rendkívüli jelentősége van. De én azt hiszem, hogy nem lenne szerencsés, és nem is lenne indokolt, hogyha azon kezdenénk vitatkozni egymással, hogy tulajdonképpen mindaz, ami előtte történt – és akkor itt említeném meg a klubmozgalmat és a különböző budapesti klubok tevékenységét –, mind csak Lakitelek előkészítése volna. Az ellenzék tevékenységének különböző megnyilvánulásai voltak, amelyeket a maga örökségének tekinthet minden olyan, valóban autentikus erő, többek közt és nem utolsósorban persze az erejénél fogva a Fórum is, amelyek az állampárttal szemben harcoltak. Tehát ez egy közös szellemi és történelmi örökségünk, amelyet közösen kell vállalnunk akkor is, ha elismerjük, hogy 1987-ben éppen a természetes fejlődés eredményeképpen indult

hogy a lakiteleki találkozóval körülbelül e időben elég keményen fordult szembe ez a koalíció? Lehet, hogy ez egészen a mai napig meghatározza a két párt kapcsolatát?

Pozsgay Imre: Szabad ebbe egy harmadik daltól beleszólni? Gondolom, a jelenlévő barátaim is elmondják majd erről a véleményüket. En úgy hiszem, eljátszadhatnánk a gondolat, mi van, ha nincs a lakiteleki fordulat? hetséges lett volna-e egy olyan átfogó és nemzetmentő mozgalom kialakulása, mint mondjuk a Szolidaritás volt Lengyelországban? Véleményem szerint itt nem volt lehetséges. És nem biztos, hogy túl sok jót tett Lengyelországnak, hogy túlzottan hosszú ideig egyetlen pont alatt volt az egész. Most nem a lakiteleki sátorponyvája gondolok, hanem egyetlen politikai pontyva alatt zajlott az egész nyolcvanas évtized Lengyelországban. Most hasadozik az a ponty, amikor már azt reméltük, hogy polgárháború és egyéb nehézségek nélkül átélik majd a mai világát. Ilyen szempontból én azt mondom, hogy üdvös dolog, és idejekorán jött a lakiteleki szerveződés és fordulat. Az már más dolog lehet, hogy itt éppen a demokrata fórum barátainmal kerülök vitába, hogy túl gyorsan belekerült ez az egész egy versenyhelyzetbe a pártosodást elfogadom, de a versenyhelyzet kicsit éretlenül és túl korán jött. A Demokrata Fórum is túl gyorsan rákényszerült arra, hogy a mozgalmából párttá deklarálja magát. A pártukaralás viszonyai között már nem t